

جمهوری اسلامی ایران

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها

دانشگاه معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه: مدرسی معارف اسلامی

گرایش: مبانی نظری اسلام

عنوان:

معنای زندگی از نگاه امام علی 7

با تاکید بر آراء علامه محمد تقی جعفری 1

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمد علی شمالی

استاد مشاور:

استاد محمد علی مجد فقیهی

نگارش:

علی رضا مکتب دار

اسفند ماه 1388

کلیه حقوق این پایان نامه اعم از چاپ، تکثیر، نسخه برداری، ترجمه، اقتباس و . . . برای
دانشگاه معارف اسلامی محفوظ است، نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

تقدیم به

علی (ع)

روح و معنای زندگی

از اساتید فرزانه و ارجمند، آقایان حجت‌الاسلام دکتر محمدعلی شمالی^{زیدعزه} و استاد محمدعلی مجد فقیهی^{زیدعزه} که زحمت راهنمایی و مشاوره این‌جانب را در تهیه پایان‌نامه حاضر، با سعه صدر و روی گشاده پذیرفتند، کمال تشکر و امتنان را دارم.

همچنین، مراتب تقدیر و تشکر خود را از کادر اداری و اجرایی دانشگاه معارف اسلامی، که در تهیه این پایان‌نامه مرا یاری نمودند، ابراز می‌دارم. در پایان از همسر محترم و فرزندان عزیزم: معصومه و محمدجواد که در تهیه نوشتار حاضر همواره از حمایت‌ها و تشویق‌های بی‌دریغشان برخوردار بودم تقدیر و تشکر می‌نمایم.

چکیده

واژگان کلیدی: معنا، غایت، هدف، زندگی (حیات)، معنای زندگی، حیات طیبه.

اعتماد بیش از اندازه به علم و تفکر فن‌آورانه در رفع نیا‌های مادی انسان و غفلت از نیازهای معنوی و روحی بشر، سبب بروز مشکلی بس بزرگ در زندگی به ظاهر سرشار از رفاه و آسایش انسان در دوران جدید شده و او را به پوچ و بیهوده انگاشتن نظام آفرینش و انسان سوق داده است. انسانی که برای شأن و منزلت نهایی خود در عالم، صرفاً به فن‌آوری متکی است، از نومی‌دی و پوچی گریزی ندارد چرا که فن‌آوری فقط در متن زندگی‌ای موجب پیشرفت می‌شود که خود آن زندگی محکوم به فناست. تفکر فن‌آورانه از ارائه غایات و ارزش‌هایی که برای هدایت زندگی ضرورت دارند نیز عاجز است. بر خلاف انسان ماقبل دوران جدید، که به جهان و انسان به عنوان مجموعه‌ای برخوردار از مبدأ و در حال حرکت به سوی مقصدی معین می‌نگریست، انسان امروز نظام آفرینش و از جمله زندگی انسان را تهی از هر گونه معنا و هدف دانسته و خود را چونان شیئی که بدین عالم پرتاب شده، در نظر می‌گیرد. با این نوع نگرش به جهان و انسان، بشر امروز که از سویی زندگی را امری تحمیل شده بر خود می‌داند و از سوی دیگر چاره‌ای جز گذران این زندگی، فراروی خود نمی‌بیند، برای تحمل‌پذیر ساختن آن دست‌به‌کار خلق و ابداع معناها و اهدافی ساختگی می‌شود تا بلکه بدین وسیله اندکی از احساس پوچی و دشواری زیستن در این جهان بکاهد. از این رو برخی از اندیشمندان دنیای مدرن برای هموار ساختن راه کنار آمدن با دشواری زندگی، راه‌حل‌های متفاوتی ارائه کرده‌اند که از سوی دیگران با انتقادهایی نیز مواجه شده است. این راه‌حل‌ها در دو گروه: فراطبیعت‌باور و طبیعت‌باور قابل دسته‌بندی است که در این نوشتار بدانها پرداخته و مورد نقد و بررسی واقع شده‌اند. در ادامه، از نگاه یکی از بزرگترین شخصیت‌های دینی، که از افقی بس برتر و فراتر از افق طبیعت به انسان و حیات می‌نگرد؛ یعنی علی ⁷، به موضوع «معنای زندگی» پرداخته شده و با مراجعه به آراء و نظریات علامه محمد تقی جعفری، این نوع نگاه به زندگی، تفسیر و تبیین گشته و مؤلفه‌های آن از نگاه امام علی ⁷ معرفی گردیده است. در پایان نوشتار حاضر از حیات طیبه، که ثمره جهان‌بینی توحیدی توأم با کردار شایسته است، به عنوان زندگی معنادار، یاد شده است.

فهرست مطالب

7	فهرست مطالب
5	مقدمه: طرح تفصیلی تحقیق
7	بیان مساله
7	پیشینه تحقیق
9	اهمیت و ضرورت پژوهش
9	اهداف پژوهش
9	سؤالات اساسی و فرعی پژوهش
10	فرضیه‌ها
10	تعداد فصول و اهم عناوین مورد بحث در هر فصل
10	روش انجام پژوهش
11	1-فصل اول: کلیات (مفهوم‌شناسی)
13	1-1. تعریف واژگان کلیدی
13	1-1-1. معنا
14	1-1-2. غایت
14	1-1-2-1. اقسام غایت
14	الف) غایت فاعل
15	ب) غایت فعل
16	1-1-3. هدف
16	1-1-3-1. الف) هدف خودبنیاد:
16	1-1-3-2. ب) هدف خارجی:
16	1-1-4. «زندگی» (حیات)
17	1-1-5. «معنای زندگی» یا «meaning of life»
19	1-1-6. حیات طیبه
19	1-2. علل پرداختن به مساله «معنای زندگی» در دوران جدید
24	1-2-1. تبیین غائی
29	2- فصل دوم: ماهیت حیات انسانی
31	2-1-1. واقعیت داشتن حیات و زندگی
32	2-1-2. حیات واقعیتری برتر از ماده

- 2-2. تعریف حیات ----- 33
- 2-2-1. بررسی حیات از دیدگاه زیست‌شناختی ----- 33
- 2-2-2. حیات از نگاه متکلمان مسلمان ----- 35
- 2-2-3. حیات از نگاه فیلسوفان مسلمان ----- 37
- 2-3. حیات انسانی ----- 38
- 2-3-1. مؤلفه‌های حیات انسانی ----- 43
- شعاع آگاهی و سطح خواسته حیوان ----- 43
- شعاع آگاهی و سطح خواسته انسان ----- 44
- 2-3-2. انسان‌شناسی ----- 45
- دیدگاه انسان‌شناسی علامه جعفری 1 ----- 47
- 3- فصل سوم: دیدگاه‌های مختلف درباره معنای زندگی ----- 54
- 3-1-1. انواع جهان‌بینی ----- 56
- 3-1-1-1. جهان‌بینی توحیدی ----- 56
- 3-1-1-2. جهان‌بینی مادی ----- 57
- 3-2. دیدگاه اندیشمندان غربی در باره «معنای زندگی» ----- 59
- 3-2-1. «فراطبیعت‌باوران» ----- 60
- 3-2-2. «طبیعت‌باوران» ----- 60
- 3-2-2-1. ذهن‌گرایی ----- 63
- 3-2-2-2. عین‌گرایی ----- 64
- 3-2-2-2-1. استدلال مبتنی بر جذابیت عینی و جاذبه ذهنی ----- 64
- 3-2-2-2-2. نظریه مبتنی بر خلاقیت. ----- 65
- 3-2-2-2-3. استدلال مبتنی بر اخلاق. ----- 65
- نگاهی نقادانه به طبیعت‌گرایی ----- 66
- 3-3. راه‌حل‌های برون‌رفت از وضعیت بی‌معنایی ----- 67
- 3-3-1. منکران هدف کیهانی ----- 68
- 3-3-2. خدا باوران ----- 68
- 3-3-3. راه‌حل والتر. تی. استیس ----- 72
- 3-3-3-1. راه‌حل اول: ظهور دین جدید ----- 72
- نقد و بررسی ----- 73

- 74-----3-3-3-2. راه حل دوم: بازگشت به علم یا روحیه علمی
- 74-----نقد و بررسی
- 75-----3-3-3-3. راه حل سوم: مواجه شدن با حقیقت، زندگی با حقیقت
- 79-----3-4. دیدگاه متفکران اسلامی درباره «معنای زندگی»
- 80-----3-4-1. فلسفه آفرینش
- 81-----فلسفه آفرینش و هدف آفرینش انسان از نگاه قرآن و امام علی **7**
- 86-----3-4-2. دیدگاه علامه جعفری **1** درباره «معنای زندگی»
- 86-----انواع حیات از نگاه علامه
- 87-----تعریف «حیات معقول»
- 91-----4-فصل چهارم: معنای زندگی از نگاه امام علی (ع)؛ مؤلفه‌ها و آثار
- 92-----4-1. مقدمه
- 94-----4-2. ارزش حیات انسانی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه
- 95-----4-2-1. چهره‌های حیات
- 95-----4-2-1-1. چهره پوچ حیات
- 95-----لعب
- 97-----لهو
- 98-----زینت
- 99-----تفاخر
- 99-----تکاثر
- 101-----4-2-1-2. چهره حقیقی حیات
- 103-----4-3. مؤلفه‌های زندگی معنادار (حیات طیبه) از نگاه امام علی **7**
- 105-----حیات طیبه
- 110-----راهکار قرآن و نهج البلاغه برای دستیابی به حیات طیبه
- 111-----مؤلفه‌های زندگی معنادار
- 111-----4-3-1. دانایی
- 113-----4-3-2. توانایی
- 115-----4-3-3. آزادی و اختیار
- 119-----4-3-4. حرکت و پویایی
- 121-----4-3-5. هدف‌داری

- 122-----4-3-5-1. چستی و انواع هدف
- 122-----4-3-5-1-1. هدف چیست؟
- 123-----4-3-5-1-2. انواع هدف
- 126-----4-3-5-2. نتیجه هدف دار بودن حیات انسانی
- 127-----4-3-6. معادباوری (جاودانگی)
- 130-----4-3-7. خدا محوری
- 132-----4-3-8. بردباری و خشنودی به تقدیر الهی
- 133-----الف) مبارزه با حزن و اندوه:
- 134-----ب) امیدبخشی:
- 134-----ج) خونسردی و آرامش درونی:
- 137-----مؤلفه‌های زندگی اجتماعی معنادار
- 137-----تعهد و احساس مسئولیت
- 139-----4-4. تفاوت «حیات طیبه» با «زندگی معنادار»
- 141-----5-فصل پنجم: نتیجه گیری
- 144-----نتیجه
- 151-----6-منابع
- 148-----6-1. فهرست کتاب‌ها
- 148-----6-1-1. فهرست کتاب‌های عربی
- 149-----6-1-2. فهرست کتاب‌های فارسی
- 150-----6-2. فهرست مقالات

مقدمه

زندگی و حیات امری است که همیشه و در همه جا با آن درگیر و مرتبط هستیم. به جهت همین ارتباط دائم و ناگسستنی با زندگی، این امر همواره مورد توجه و بررسی متفکران و اندیشمندان جهان بوده است. برخی بر اساس تفکر مابعدالطبیعی و گروهی دیگر بر مبنای طبیعت‌باوری به ارزیابی آن پرداخته‌اند. بنابراین به یک معنا پرسش از معنا و هدف زندگی به هیچ‌وجه تازگی ندارد و از دوران‌های قدیم در هر جامعه‌ای افراد فراوانی با اشکال گوناگون از موضوع مزبور پی‌جویی نموده‌اند. آنچه امروزه موجب شیوع سؤال از معنای زندگی شده، گذشته از گسترش سیطره زندگی ماشینی، که به انسان تنها به مثابه ماشینی تکامل یافته مینگرد نه بیشتر، تأمین رفاه مادی انسان‌ها در عصر جدید به ویژه در جوامع پیشرفته است. وضعیتی که بشر امروز را به مرز پوچی و نیست‌انگاری کشانده و همه چیز را در نظر وی بی معنا و مفهوم ساخته است. اما از منظر دینی از آن‌جا که متدینان همواره در پرتو تعالیم دینی زندگی خود را معنادار می‌یافته‌اند، این موضوع برای آنان به عنوان مساله مطرح نبوده است. آنچه به پیشرفت سریع بحث در میان متفکران غربی دامن می‌زند، رشد حیرت‌آور علم و تکنولوژی، توفیق بشر در علوم انسانی و مسائل روان‌شناختی و ارائه ایدئولوژی‌های متعدد مبتنی بر علم و تجربه، که هر کدام تفسیری جداگانه از انسان و جهان داشتند، می‌باشد. لکن وجود معنویت در جوامع دینی، متدینان را از پرداختن به بحث از معنای زندگی بی‌نیاز کرده است. در متون دینی هدف‌داری خلقت و معناداری زندگی موج می‌زند و هیچ فرد متدینی، که ایمان واقعی را تجربه کرده باشد، در زندگی خویش احساس بی‌معنایی نمی‌کند. در این میان، متون دینی ما مسلمانان و از جمله فرمایشات حضرت علی 7، به خوبی به تبیین مؤلفه‌ها و عناصری که به زندگی معنا می‌بخشند، پرداخته‌اند. حضرت علی 7، چنان درباره حیات و زندگی دنیا سخن می‌گوید که ناامیدان و بریدگان از حیات را با همان حیات طیبه‌ای که خداوند آن را به بندگان نیک خویش وعده داده است، پیوند می‌دهد. اما مع‌الاسف عده‌ای از جوانان در جامعه دینی ما، علی‌رغم در اختیار داشتن چنین سرمایه‌ای عظیم، یا برای گذران حیات دنیوی و زندگی خویش توجیهی نمی‌یابند و سرمایه عمر

را بیهوده تلف می‌کنند و یا به دنبال یافتن معنا و هدفی در زندگی، هر روز دست به دامن ایده‌های نو، که از اندیشه‌های ناقص انسانی سر چشمه گرفته است، می‌گردند و پس از مدتی در اثر یاس و نومیدی از زندگی دچار انحرافات اخلاقی نظیر اعتیاد، افسردگی و احیانا خودکشی می‌گردند. نتیجه آنکه برای یافتن پاسخی در خور به سؤال از معنای زندگی نمی‌توان به ریسمان سست و پوسیده اندیشه‌های بشری، چنگ انداخت؛ بلکه باید دست در عروة الوثقای الهی زد و از چشمه‌سار وحی و عصمت، معنای حقیقی زندگی را جست.

بیان مساله

پرسش از هدف و معنای زندگی یکی از دشوارترین و در عین حال جذاب‌ترین سؤالاتی است که انسان تاکنون مطرح نموده است. به اذعان بسیاری از نویسندگان و اندیشمندان یکی از مشکلات فراروی انسان معاصر، مساله معنای زندگی است که انسان برخوردار از رفاه مادی را تهدید می‌کند.

در این تحقیق تلاش می‌شود مفهوم معنای زندگی انسان مورد بررسی قرار گرفته و علل و عوامل پرداختن به این مساله در دوران جدید تبیین گردد. برای بررسی مساله ناگزیر به تبیین ماهیت حیات انسانی از دیدگاه زیست‌شناختی، کلامی و فلسفی پرداخته شده و مؤلفه‌های حیات انسانی تبیین گردیده است. پس از آن دیدگاه‌های مختلف اندیشمندان غربی و نیز دیدگاه متفکران مسلمان در این باره بیان گردیده است. از آنجا که معناداری زندگی از نگاه اسلام، مبتنی بر هدفمند دانستن نظام آفرینش است، در ادامه نوشتار حاضر، فلسفه آفرینش جهان و به ویژه انسان از نگاه قرآن کریم و علی **7** مورد بررسی قرار گرفته و در پایان مؤلفه‌های زندگی معنادار (حیات طیبه) از نگاه امام علی **7** مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

پیشینه تحقیق

به یک معنا در طول تاریخ هر انسانی که در صدد بر آمده به نحوی به زندگی خویش بهبود بخشد و تلاش‌هایی را برای وصول به این امر به انجام رسانیده، به نوعی هرچند ناآگاهانه به جستجوی معنای زندگی پرداخته است. کوشش‌های درخشان فلاسفه و همه‌ی بانیان مذاهب بزرگ دربارهی توجیه و تفسیر حیات آدمی، دلیل بارز دیگری بر تعمق و کاوش در این مساله

است؛ اما این موضوع از دیدگاه دینی¹، به‌ویژه از نگاه یکی از شخصیت‌های بزرگ آن، تاکنون چندان مورد توجه و بررسی واقع نشده است. تنها علامه محمدتقی جعفری¹، به سبب آشنایی عمیق با فلسفه معاصر و توجه ویژه‌ای که به موضوع حیات و زندگی داشته و نیز به جهت تتبع و تفحصی که در نهج‌البلاغه و سایر فرمایشات حضرت علی⁷ به انجام رسانیده، به موضوع مورد نظر به صورت خاص پرداخته و مباحثی را تحت عنوان «فلسفه و هدف زندگی» و نیز «حیات معقول» بیان داشته است.

از دیدگاه قرآن کریم نیز علامه جوادی آملی به بررسی موضوع حیات پرداخته و یکی از مجلدات تفسیر موضوعی خود را به بررسی «حیات حقیقی انسان در قرآن» اختصاص داده است. در فصلنامه «نقد و نظر» نیز به بحث از معنای زندگی، از دیدگاه فلسفی پرداخته شده و مباحث ارزشمندی ارائه گردیده است.

اما پایان‌نامه‌هایی که در ارتباط با این موضوع به نگارش درآمده عبارتند از:
معنای زندگی از منظر قرآن و علوم تربیتی؛ محبوبه موسایی‌پور؛ کارشناسی ارشد؛ دانشگاه قم؛ 1384.

هدف و معنای زندگی از نظر فیلسوفان (نیچه و مطهری)؛ زینب واحدی؛ کارشناسی ارشد؛ دانشگاه تربیت معلم؛ دانشکده ادبیات و علوم انسانی؛ 1384.

معنای زندگی از دیدگاه فلاسفه‌ی تحلیلی؛ محمد رضا بیات؛ دکترا؛ تربیت مدرس قم؛ 1385.
بررسی تطبیقی معنای زندگی از دیدگاه ارسطو، نیچه و علامه طباطبایی؛ یحیی مرندی؛ کارشناسی ارشد؛ دانشگاه قم؛ 1385.

حیات معقول از دیدگاه علامه محمد تقی جعفری¹ (با تاکید بر تفسیر نهج‌البلاغه)؛ حسن مهدی‌فر؛ کارشناسی ارشد؛ دانشگاه باقر العلوم؛ 1381.

فلسفه زندگی و بررسی تاثیرات هدفمندی بشر از دیدگاه اسلام؛ محمد صالح هاشمی گلپایگانی؛ کارشناسی ارشد؛ دانشگاه امام صادق⁷؛ 1377.

¹ - مراد از دین در این‌جا، دین اسلام است؛ هر چند تمام مذاهب آسمانی که پیشرفت همه جانبه حیات انسان‌ها را به عهده گرفته‌اند، فلسفه و هدف حیات انسانی را توضیح داده و با آموزه‌ها و تعالیم خود روح معنا را در زندگی مومنان دمیده‌اند. اما چون اسلام جدیدترین و آخرین دین است، ما در این نوشتار به بررسی معنای زندگی از نگاه اسلام و به ویژه یکی از بارزترین چهره‌های این دین؛ یعنی حضرت علی⁷ می‌پردازیم.

اهمیت و ضرورت پژوهش

ارتباط دائمی و ناگسستنی انسان با زندگی و حیات می‌طلبد که انسان به دنبال بسط و توسعه راه‌هایی برای تعمیق معنا در زندگی و غنا بخشیدن به آن و تقویت ارزش‌هایی که موجب ارزشمندی زندگی می‌شوند باشد. این ضرورت از آنجا احساس می‌شود که جامعه صنعتی امروز، که در فکر بر آورده ساختن تمام نیازهای انسانی است، از انسانی‌ترین نیاز انسان، که همانا نیاز به معنایی و تحقق آن در زندگی است، ناتوان شده و درمانده است. جامعه بریده از دین و وحی امروزه در گردابی سخت گرفتار آمده، تا آنجا که برخی از اندیشمندان دوران حاضر را «عصر اضطراب»¹ نامیده‌اند، اضطراب بی معنایی؛ معنایی که به همه معناها معنا ببخشد، به دنبال روزنه‌ای به بیرون از این ظلمتکده است و به اعتراف بسیاری از اندیشمندان الهی و ملحد تنها دین است که می‌تواند پرتو معنا را به زندگی بشر خسته امروز بتاباند و به زندگی او معنایی دوباره ببخشد.

اهداف پژوهش

هدف از انجام این پژوهش جستجو برای یافتن پاسخی مناسب به پرسشی است که امروزه اندیشه متدینان را می‌آزارد و آن سؤال از «معنای زندگی» است. این پژوهش، ضمن واکاوی فرمایشات حضرت علی **7**، در صدد دستیابی به عناصری است که زندگی انسان را سرشار از معنا ساخته به زندگی انسان جهت داده و پوچ‌گرایی را نفی نماید. همچنین این پژوهش در نظر دارد تا از نقطه‌نظرات یکی از شخصیت‌های معاصر که عمری را با نهج‌البلاغه و تحقیق در فرمایشات علی **7** گذرانده؛ یعنی علامه محمد تقی جعفری **1**، آگاهی‌هایی در اختیار گذارد.

سوالات اساسی و فرعی پژوهش

سؤال اصلی این پژوهش عبارت است از این‌که: در فرمایشات حضرت علی **7** به‌طور ویژه، به چه مؤلفه‌ها و عناصری برای معنادار ساختن زندگی اشاره شده و از نگاه امام زندگی معنادار دارای چه لوازم و آثاری است؟

سوالات فرعی این پژوهش عبارتند از:

- 1- مفهوم «معنای زندگی» چیست؟
- 2- حیات چیست و حیات و زندگی انسانی دارای چه مؤلفه‌هایی است؟
- 3- دیدگاه متفکران غربی و اسلامی در مورد معنای زندگی چیست؟

¹ - فرانکلین لوفان بومر، جریانهای بزرگ در اندیشه غربی، ترجمه حسین بشیریه، (تهران: انتشارات باز، 1385 ه.ش.)، چاپ سوم، ص 814.

3- مؤلفه‌های زندگی معنادار از نگاه حضرت علی 7 کدام است؟

فرضیه‌ها

الف) زندگی معنادار تنها در سایه ایمان به خداوند قادر مطلق، میسر است.
ب) در فرمایشات حضرت علی 7، مؤلفه‌های زندگی معنادار به خوبی تبیین شده است.

تعداد فصول و اهم عناوین مورد بحث در هر فصل

فصل اول: کلیات (مفهوم‌شناسی)

فصل دوم: ماهیت حیات انسانی

فصل سوم: دیدگاه‌های مختلف درباره معنای زندگی

فصل چهارم: معنای زندگی از نگاه امام علی 7؛ مؤلفه‌ها و آثار

فصل پنجم: نتیجه‌گیری

روش انجام پژوهش

روش انجام این پژوهش، روش کتابخانه‌ای است. ابتدا با مراجعه به آثار نگارش یافته در این موضوع، مفهوم معنای زندگی مورد بررسی قرار گرفته و معنای مورد نظر معرفی گشته، سپس با مراجعه به فرهنگ‌نامه‌ها و نیز کتب تفسیر به بررسی معانی لغوی و اصطلاحی حیات و نیز معرفی ماهیت حیات انسانی پرداخته شده است. در ادامه دیدگاه متفکران غربی و اسلامی، با مراجعه به منابع موجود، تبیین گردیده و در پایان با استفاده از کتاب شریف نهج البلاغه و تفسیر ارزشمند علامه جعفری 1 بر آن و نیز سایر منابع موجود، که حاوی فرمایشات گهربار حضرت هستند، به بیان مؤلفه‌های زندگی معنادار پرداخته شده است.

فصل اول: کلیات (مفهوم شناسی)

